

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2023-2-14-54-61>

ORCID ID 0000-0002-4007-8844

Поляруш-Сафроненко Світлана Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри конституційного права

та теоретико-правових дисциплін

Білоцерківського національного аграрного університету

ORCID ID 0000-0003-3525-2817

Бровко Наталя Іванівна,

доктор юридичних наук, доцент,

завідуюча кафедри конституційного права

та теоретико-правових дисциплін

Білоцерківського національного аграрного університету

СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Анотація. Розвиток громадянського суспільства характеризується багатьма чинниками до яких варто віднести рівень розвитку цінностей у суспільстві та довіра до громадських інституцій. Розвинуте громадянське суспільство є невід'ємним атрибутом сучасної демократії. Євроінтеграційний курс України вимагає формування потужних інститутів громадянського суспільства, здатних чинити ефективний вплив на діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Наразі у відповідності до вимог міжнародної спільноти становлення громадянського суспільства в Україні потребує зміцнення її державності в аспекті подальшої розбудови правової держави з належним гарантуванням і забезпеченням прав людини, забезпеченням свободи слова і думки, вираження поглядів, світогляду і віросповідання, свободи об'єднання та активної участі в управлінні державними справами. Саме громадянське суспільство є представником інтересів суспільних груп та громадян, а його інститути відіграють активну роль у сприянні відновленню територіальної цілісності та розбудові миру, тому створення сприятливих умов для його розвитку є важливим завданням усіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Першочергові завдання державної політики спрямовані на розвиток громадянського суспільства передбачають забезпечення сприятливого політико-правового середовища для його інституціонального розвитку, активне залучення громадян та інститутів громадянського суспільства до процесів вироблення та ухвалення суспільно значущих державно-управлінських рішень, формування та реалізації державної та місцевої політики, забезпечення відкритості участі інститутів громадянського суспільства у державних справах.

Ключові слова: громадянське суспільство, євроінтеграційні процеси, інтеграція.

Annotation. The development of civil society is characterized by many factors, including the level of values development in society and trust in public institutions. A developed civil society is an

integral attribute of modern democracy. Ukraine's course towards European integration requires the formation of robust civil society institutions capable of exerting effective influence on the activities of state authorities and local self-government bodies. Currently, in accordance with international community requirements, the establishment of civil society in Ukraine requires strengthening its statehood in terms of further building a rule of law state with proper guarantees and protection of human rights, ensuring freedom of speech and thought, expressing views, beliefs, freedom of association, and active participation in government affairs. Civil society represents the interests of social groups and citizens, and its institutions play an active role in promoting territorial integrity and peacebuilding, making the creation of favorable conditions for its development a crucial task for all government authorities and local self-government bodies. The primary goals of state policy aimed at the development of civil society involve providing a favorable policy and legal environment for its institutional development, actively involving citizens and civil society institutions in the processes of formulating and adopting socially significant state management decisions, shaping and implementing state and local policies, and ensuring transparency in the participation of civil society institutions in state affairs.

Keywords: *civil society, European integration processes, integration.*

Постановка проблеми. Проблематика розбудови громадянського суспільства та конституційне закріплення таких процесів в Україні на сьогодні не є новою. У зв'язку з урахуванням суспільних відносин, в яких опинилась держава та суспільство, зокрема воєнні дії, роздробленість територій, численні реформи у різних сферах, євро інтеграційний курс держави, вплив на політичні процеси міжнародної спільноти тематика подальшої розбудови громадянського суспільства не втрачає своєї актуальності, викликає інтерес та вимагає нового осмислення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. До цієї теми звертались як науковці минулого різних епох так і сучасності. І це закономірно, так як сучасність ґрунтується на позиціях минулого, та й сучасний стан вимагає нового правового аналізу, тому варто виділити праці науковців таких як М.О. Баймуратов, В.Ю. Барков, Ю.М. Оборотов, М.П. Орзих, В.Ф. Погорілко, Т.В. Розова, Ю.М. Тодика, О.Ф. Фризкий, а також праці Г.М. Гука, В.Ю. Баркова, Б.П. Андресюка, І.Т. Паська, Я.О. Паська, В.Ф. Сіренка, В.І. Тимошенка, Т.І. Ковальчука, П.П. Панченка, В.В. Буреги, В.П. Заблоцького та інших. Все ж погляди науковців на проблематику розбудови громадянського суспільства є неоднозначними, що пов'язано з суперечливою природою громадянського суспільства: одні пояснюють її як сукупність неполітичних відносин, а інші відносять до неї відносини, не опосередковані державою. Аналіз основ громадянського суспільства відбувається з погляду його загально-цивілізаційного розвитку та певною мірою через специфіку його побудови у певній країні, що характеризує його окремі структурні елементи. Зважаючи на це проблема подальшої розбудови громадянського суспільства набуває нових форм та виразів, зокрема у контексті сучасних перетворень та з'ясування подальших перспектив його розвитку.

Метою статті є конституційно-правовий аналіз розбудови громадянського суспільства в Україні в умовах євроінтеграції, формуванні цілісної теорії конституційно-правових основ становлення та функціонування громадянського суспільства в Україні, його взаємодії з державою та в обґрунтуванні пропозицій щодо вдосконалення відповідної конституційної правотворчої та правозастосовної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Як вже наголошувалось, питання суті громадянського суспільства, перспектив його розвитку в Україні не є новим, а таким, що розглядається та аналізується разом з державою, як визначальним інститутом громадянського суспільства. Проте, варто наголосити на діяльності ряду громадських інституцій, які складають його основу, на членах таких інституцій, тобто на Людині, яка є основною центральною ланкою громадянського суспільства, її правах, інтересах потребах, їх реалізації та нормативному закріпленню у національному законодавстві. У такому контексті варто погодитись з думкою А. Ф. Карася, що громадянське суспільство є солідаризованим впливом громадськості на формулювання та реалізацію владних рішень щодо дотримання прав людини та визначає гарантії її вільного розвитку з метою забезпечення самовизначення кожної особи [1, с. 425-426]. А. Ф. Колодій зазначає, що громадянське суспільство спрямоване на розкріпачення людини від примусової політичної чи державної влади або домінування на основі її залучення до суспільного врядування з метою створення рівних громадянських можливостей самоздійснення, де суб'єктами є вільні і рівноправні індивіди [2, с. 66-68]. Але основну думку стверджує П. М. Рабінович: «...у такому суспільстві усі люди рівні; ...поняття громадянського суспільства не пов'язано безпосередньо з юридичним громадянством людини, тому члени громадянського суспільства мають бути вільними і рівними». Тому, аналізуючи сутність «громадянського суспільства» варто зазначити про його комплексний характер та визначаючи його як таке соціокультурне середовище, що має свою специфіку побудови в певній країні та в якому пріоритет належить правам людини, а також забезпечується верховенство права, свободу, рівність, справедливість, безпеку та розвиток, у якому громадяни об'єднуються для прийняття спільних рішень, а також захисту власних прав та інтересів, у тісній взаємодії з органами державної влади, місцевого самоврядування, політичними та громадськими інституціями [3, с. 25].

На сьогодні євроінтеграційні процеси вимагають від Української влади суттєвих змін не лише законодавства, а й свідомості громадян, їх розуміння суті та важливості таких суспільних перетворень. В ст.446 глави 27 Угоди про асоціацію, наголошується на необхідності розвитку багаторівневого управління, як одного з напрямків європейської інтеграції України, на співробітництві, зокрема територіальному, у сфері регіональної політики, активізації зв'язку між національними, регіональними та місцевими органами влади та представниками громадянського суспільства» [4]. Тому виникає необхідність щодо впровадження у національну правову систему «багаторівневого управління», яке має місце в ЄС за якого органи влади усіх рівнів, неурядові організації, громадські інституції вважаються рівними суб'єктами політико-правових відносин.

У цьому контексті варто звернути увагу й на національну нормативно-правову базу яка враховує вищевказані принципи. Зокрема можна виділити Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, яка визначає напрями розвитку соціального підприємництва, стимулювання волонтерської діяльності, фінансову підтримку організацій громадянського суспільства, ініціює посилення комунікації правоохоронних органів з правозахисними та іншими організаціями громадянського суспільства [5].

З метою забезпечення реалізації своїх прав прийнято Національну стратегію із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, що є ще одним кроком до євроінтеграції. Відповідно до неї, кожна людина у сталому громадянському суспільстві

повинна мати можливість реалізовувати свої права, отримувати послуги на рівні з іншими, мати вільний доступ до усіх сфер життєдіяльності та державної політики а держава забезпечує надання рівних можливостей такої участі усім людям, їх об'єднанням у громадському та суспільному житті громади і держави. У подальшому це ставить перед державою першочергові завдання щодо всебічності і доступності участі громадян у суспільному житті, підтримки молодіжних громадських об'єднань, використання практик залучення осіб з особливими потребами до суспільного і громадського життя [6].

Вочевидь управління не може відбуватись поза людиною, яка є центральною ланкою громадянського суспільства. Тому з метою усвідомлення і закріплення цінності прав і свобод людини на законодавчому рівні Указом Президента України було затверджено Національну стратегію у сфері прав людини [7], яка передбачає пріоритет прав і свобод людини та визначає їх головним чинником у процесі формування та реалізації державної політики, здійснення повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Ефективна реалізація Стратегії має сприяти прогресу у виконанні міжнародних договорів України у сфері прав людини, у тому числі Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року. На виконання цих завдань Україна ставить перед собою ціль підвищити рівень обізнаності у сфері прав людини шляхом імплементації положення Всесвітньої програми освіти у сфері прав людини, Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і освіти в галузі прав людини, Рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи державам - членам про роль Європейської конвенції з прав людини в університетській освіті та професійній підготовці, об'єднавши для цього зусилля органів державної влади, місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Ради Європи, Організації з безпеки і співробітництва в Європі, ЄС.

Про євро інтеграційний курс України щодо розвитку громадянського суспільства свідчить і прийняття Закону України «Про основні засади молодіжної політики», що закладає основи та механізми залучення молоді до реалізації молодіжної політики, гарантує створення умов для її самореалізації та розвитку, забезпечення активної участі молоді в суспільному житті держави. Позиція молоді, діалог з нею відповідно до європейських вимог має враховуватись під час прийняття важливих рішень, а її активна участь у державотворчих процесах має стимулювати розвиток державних ініціатив та розбудову громадянського суспільства. У розвиненому європейському громадянському суспільстві молодь та молодіжні ради є активними учасниками реформ на усіх рівнях.

Дійсно, функціонування громадянського суспільства поза особою та її правами неможливе. Зазначимо, в Україні правове поле необхідне для захисту прав особи потребує удосконалення, що є важливим підґрунтям для розбудови громадянського суспільства. Реорганізація державних структур щодо покращення їхньої роботи в галузі забезпечення прав та свобод людини в Україні наразі триває, донорські фонди відіграють ключову роль в захисті прав людини та виступають каталізатором реформування державної політики в Україні. Це підтверджує те, що сучасне громадянське суспільство, окрім того, що здійснює функції захисту прав та інтересів громадян, здійснює також і контроль за державою та державними інституціями з метою дотримання ними принципу пріоритету. До складу постійних донорів входять уряди США, Великої Британії, Нідерландів, Німеччини, Канади, Швейцарії та Швеції, тощо. Загальна ж кількість міжнародних донорів, що сприяють розвитку демократії, громадянського суспільства та

покращенню стану галузі дотримання прав людини. Тому можна констатувати про реальний процес розбудови громадянського суспільства в Україні, який здійснюється за активного сприяння міжнародних інституцій.

Продовжуючи, зазначимо про необхідність побудови сталого громадянського суспільства в умовах євро інтеграційних процесів. Цей термін використовує законодавець у Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки, маючи на увазі активне функціонування у такому суспільстві інституцій, через які здійснюється самоорганізація, представництво, реалізація і захист прав та інтересів громадян. Наразі можна говорити про стале громадянське суспільство в Україні, що підтверджується достатньою нормативно-правовою базою діяльності організацій громадянського суспільства, їх інституційною спроможністю та фінансовою забезпеченістю, рівнем надання суспільних послуг, розвиненою співпрацею інституцій на різних рівнях, високим рівнем довіри до громадських інституцій.

Організації громадянського суспільства тісно взаємодіють з органами влади, зокрема за участю їх представників приймалися Стратегії, а рекомендації враховувались в ході подальших інституційних змін.

Війна РФ проти України вплинула на діяльність організацій громадянського суспільства, зокрема відбулось переформатування їх діяльності, змінилися орієнтири роботи, з'явилися обмеження щодо пересування та переміщення, актуалізувалась потреба у адаптації до роботи в умовах воєнного стану. Організації громадянського суспільства були та продовжують бути активними суб'єктами у боротьбі з ворогом, активно допомагають Збройним силам на різних напрямках, співпрацюють із правоохоронними органами, міжнародними організаціями долучаючись до збору фактів про скоєні воєнні злочини в Україні, значна кількість громадських, благодійних, релігійних організацій займаються вирішенням проблем військовослужбовців, ветеранів війни, громадян, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Наразі громадські інституції користуються високою довірою серед громадян. За результатами соціологічного опитування *Центру Разумкова з 5 по 11 липня 2023 року встановлено, що Збройним Силам України довіряють 93% опитаних, волонтерським організаціям - 83%, громадським організаціям - 60%. Тоді як судам не довіряють 70%, політичним партіям 68%, державному апарату 67%, Національному агентству з питань запобігання корупції (НАЗК) 55%. Недовіра висловлюється й профспілкам 45%. Громадяни переконані, що політична сила, яка буде у післявоєнний період проводити зміни у державі з'явиться із середовища військових 56%.* [8].

Як відомо, держава та державні органи, органи місцевого самоврядування не лише не мають права втручатись в формування та діяльність інститутів громадянського суспільства, але повинні дотримуватись принципу «автономності» такого суспільства, при цьому сприяючи громадським ініціативам на будь-якому рівні, підтримуючи їх та заохочуючи громадськість до участі у громадському (державному) житті. Питання співпраці, довіри, консультування з громадськими інституціями є пріоритетними в ході розбудови громадянського суспільства. Проте, під час цього виникають проблемні питання, зокрема чи на постійній основі залучається громадськість до обговорення проблемних питань, чи враховується їх позиція під час прийняття відповідних рішень, чи дослухаються до них представники влади і найголовніше, чи є результативною діяльність громадських інституцій. На нашу думку багато з цих питань мають формальний характер та не завжди втілюються в життя. Тому реалізація вказаних положень, а також стратегічних напрямків Національної

стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки є надважливим показником для розбудови громадянського суспільства в умовах євро інтеграційних процесів.

У продовження також зазначимо, що про розвиток громадського суспільства можна говорити за наявності реальної та діючої практики реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина, а також задоволення суспільних інтересів кожного, що тісно пов'язано з функціонуванням судової системи, довіри до судової влади та питанням її реформування. Наразі це питання відкрите та вимагає негайного вирішення. Подолання корупційної складової у судовій системі, очищення судівської влади, забезпечення реалізації принципи доброчесності та справедливого суду у цій системі є нагальним та буде свідчити про основу громадянського суспільства.

Висновки досліджень. Громадянське суспільство є каталізатором та показником стану та змін у соціумі та державі. Воно визначає рух держави у європейський простір, сприяє взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування з громадськістю, впливає на реалізацію проектів та ідей розвитку держави. Саме інституції громадянського суспільства покликані виражати та захищати інтереси суспільних груп та громадян.

Наразі громадські інституції в Україні відіграють активну роль у сприянні відновленню територіальної цілісності, розбудові миру, підтримці ЗСУ, громадян та є рушійною силою розбудови громадянського суспільства європейського зразка. Наразі необхідність подальшої розбудови громадянського суспільства вимагає урахування досвіду ряду європейських держав. Зокрема Чехії, Словаччини, Франції, Німеччини. Для того аби розвиток не припинявся слід запобігати регресу громадянського суспільства, тобто забезпечити якість та дієвість його складових.

В Україні на сьогодні є перспективи для розбудови громадянського суспільства у європейському напрямку. На законодавчому рівні активно враховується міжнародний та зарубіжний досвід у багатьох сферах, запроваджуються демократичні принципи функціонування суспільства. Проте, на нашу думку євро інтеграційний розвиток України має відбуватись за чітко окресленими напрямками. Наявність Стратегічних документів розвитку є позитивним моментом, але варто також розробити і чітко закріпити у Стратегіях розвитку громадянського суспільства заходи щодо реалізації політики розвитку громадянського суспільства та передбачити відповідальних за політику розвитку. Такі відповідальні мають бути при органах виконавчої влади. Доречним є створення відділу щодо реалізації Стратегії розвитку громадянського суспільства, на якого покласти обов'язки комунікації з інститутами громадянського суспільства та підготовки фахівців, відповідальних за розвиток громадських інституцій, проведення просвітницьких заходів для інституцій громадянського суспільства, з метою підвищення їх обізнаності, стимулювання активності у питаннях місцевого значення. За участю місцевих державних адміністрацій варто розвивати систему громадянської освіти для державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, представників інститутів громадянського суспільства у відповідності до Стратегії розвитку громадянської освіти - створювати умови для розвитку громадянських компетентностей людини, сприяти кращому розумінню та реалізації громадянами своїх прав, виховувати почуття громадянської активності, активно залучати до такої діяльності представників громадських організацій. Органи виконавчої влади на місцях мають реалізовувати таку

політику і звітувати щодо її реалізації. На державному рівні потребує удосконалення система органів виконавчої влади, яка є доволі розгалуженою, на відміну від ряду зарубіжних країн. Тому це питання є нагальним, так само як і закріплення Регламенту діяльності місцевих органів виконавчої влади.

Першочерговим для удосконалення національної правової системи є необхідність законодавчого врегулювання питання щодо функціонування інститутів громадянського суспільства. Переконані про необхідність прийняття законів, які врегульовують процедуру участі громадськості у державних і місцевих управлінських процесах. Мова йде про закон про місцеві референдуми, про загальні збори та конференції територіальних громад за місцем проживання, оновлення положень Закону України «Про органи самоорганізації населення», «Про загальні збори громадян за місцем проживання», ухвалення Закону України «Про публічні консультації». Потребує удосконалення Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» в частині визнання загальних вимоги до їх статутів, визначення порядку створення та організації діяльності консультативно-дорадчих органів; Закон України "Про об'єднання громадян" в частині визначення у ньому європейських стандартів щодо діяльності громадських організацій, спрощення процедури їх державної реєстрації та діяльності на відповідній території. Є необхідність у створенні сприятливих умов та усуненні перепон в діяльності благодійних та волонтерських організацій, одночасно з цим потребує створення координуючого органу, який буде перевіряти відповідність діяльності таких організації нормативно-правовій базі. Доречним є розробка механізму надання громадськими інституціями відповідних послуг на конкурсних засадах, а також державних механізмів щодо підтримки суб'єктів, які надають фінансову допомогу, здійснюють добровільні пожертвування громадським інституціям з метою вирішення важливих суспільних питань.

Розбудова громадянського суспільства має торкатись і політичної сфери. Вважаємо, що необхідно впроваджувати демократичні принципи у внутрішньопартійні процеси. Такі моменти мають бути законодавчо закріплені в першу чергу в Основному законі держави, а в подальшому у законодавстві про політичні партії. Пропонуємо на рівні Конституції України закріпити норму щодо демократичності у діяльності політичних партій. Зокрема, внести зміни до ст. 5 Закону України «Про політичні партії в Україні» доповнивши її пунктом, що «забороняється діяльність політичних партій, які порушують принципи демократії у внутрішньопартійній діяльності».

Література:

1. Карась А. Ф. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: [моногр.] / Карась А. Ф. К.; Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 520 с.
2. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні. К., 2003. С.79-80.
3. Рабінович П. Громадянське суспільство і правова держава (загальнотеоретичні міркування). Українське право. 1996. №3. С.22-34.
4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони году ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

5. Указ Президента України «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки» від 27 вересня 2021 року <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#n23>
6. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про Національну Стратегію із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» від 14 квітня 2021р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-p#Text>
7. Указ Президента України «Про Національну стратегію у сфері прав людини» від 24 березня 2021 року <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>
8. Цент Разумкова. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до окремих ініціатив органів влади (липень 2023р.) azumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-organiv-vlady-lypen-2023r